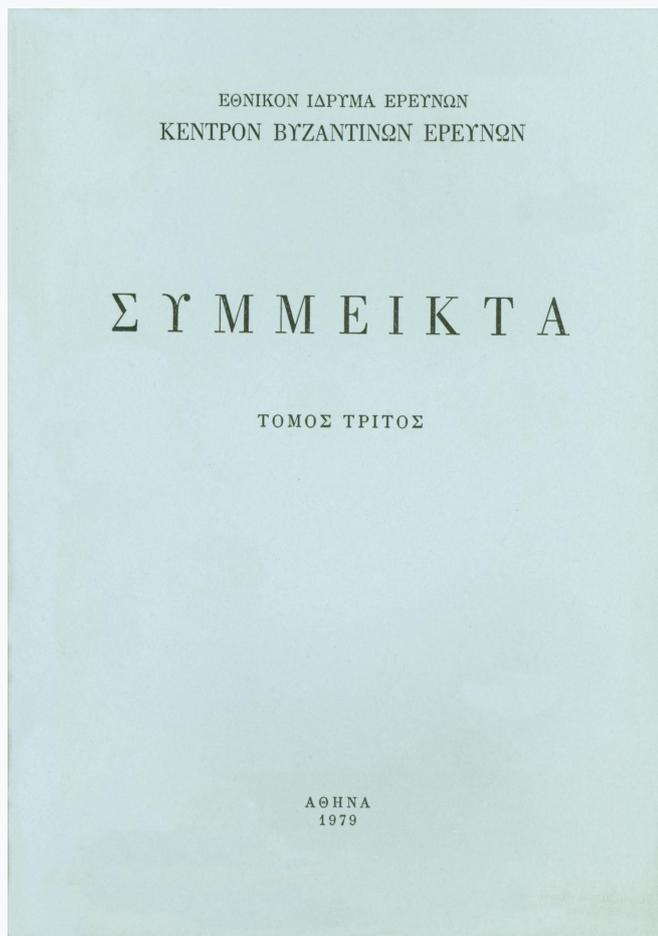

Byzantina Symmeikta

Vol 4 (1981)

SYMMEIKTA 4

Παρατηρήσεις στον θεσμό τῆς βενετικῆς ὑπηκοότητος. Προστατευόμενοι τῆς Βενετίας στὸν λατινοκρατούμενο ἑλληνικὸ χῶρο (13ος-15ος αἰ.)

Χρύσα Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.668](https://doi.org/10.12681/byzsym.668)

Copyright © 2014, Χρύσα Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΜΑΛΤΕΖΟΥ Χ. Α. (1981). Παρατηρήσεις στὸν θεσμὸ τῆς βενετικῆς ὑπηκοότητος. Προστατευόμενοι τῆς Βενετίας στὸν λατινοκρατούμενο ἑλληνικὸ χῶρο (13ος-15ος αἰ.). *Byzantina Symmeikta*, 4, 1–16.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.668>

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΘΕΣΜΟ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΚΗΣ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑΣ

Προστατευόμενοι τῆς Βενετίας στὸν λατινοκρατούμενο ἑλληνικὸ
χώρο (13ος - 15ος αἰ.)

Μὲ τὴν ἐπέκταση ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 13ου αἰ. τῆς βενετικῆς ἐπιρροῆς στὴν ἀνατολὴ ἢ ἔννοια τῆς ὑπηκοότητας (*cittadinanza*), τῆς νομικῆς δηλ. ιδιότη-
τας τοῦ πολίτη, ἢ ὁποῖα περιοριζόταν ὡς τότε σύμφωνα μὲ τὴ μεσαιωνικὴ
ἀντίληψη στὰ ὅρια μιᾶς πόλης-κράτους, διευρύνθηκε ἀναγκαστικὰ γιὰ νὰ περι-
λάβει ποικίλες κατηγορίες ἀτόμων ποὺ ζοῦσαν ὡς αὐτόχθονες, ὡς ξένοι ἢ ὡς
ἄποικοι στὰ ἐδάφη τῆς κατακερματισμένης βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας¹.

Τὰ ζητήματα ποὺ συνδέονται μὲ τὴν παραχώρηση τοῦ δικαιώματος τοῦ
Βενετοῦ πολίτη σὲ Ἕλληνες καὶ Λατίνους, μολονότι ἀπασχόλησαν τὴ σύγχρο-
νὴ ἔρευνα μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπισήμανση καὶ συγκέντρωση πολλῶν καὶ ἀξιό-
λογων μαρτυριῶν, δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀποτελέσει ἀντικείμενο συνθετικῆς μελέ-
της². Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀποσκοπεῖ στὰ πλαίσια ἐνὸς γενικοῦ διαγράμματος
νὰ προσεγγίσει τὸ θέμα, παραθέτοντας τὴν ὀρολογία ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ
πηγές γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν Βενετῶν ὑπηκόων.

1. Γιὰ τὸν θεσμὸ τῆς ὑπηκοότητας στὶς ἰταλικὲς μεσαιωνικὲς πόλεις βλ. Dina Biz-
zarrì, *Ricerche sul diritto di cittadinanza nella costituzione comunale*, Studi di sto-
ria del diritto italiano, Τορίνο 1937, σελ. 61 - 158. Πρβλ. E. Cortese, *Cittadi-
nanza*, Enciclopedia del diritto, τόμ. Ζ', Μιλάνο 1960, σελ. 132 - 140, D. Waley,
Les Républiques médiévales italiennes, Παρίσι 1969, σελ. 105-110, Giorgetta Bon-
figlio Dosio, *La condizione giuridica del «civis» et le concessioni di cittadinanza
negli statuti bresciani del XIV secolo*, Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed
Arti 137 (1978 - 1979), σελ. 523 - 532 (ὅπου συγκεντρωμένη βιβλιογραφία).

2. Ἄριστα τεκμηριωμένες οἱ εἰδικές μελέτες: Julian Chrysostomides,
Venetian Commercial Privileges under the Palaeologi, Studi Veneziani 12 (1970), σελ.
276 - 289, D. Jacoby, *Citoyens, sujets et protégés de Venise et de Gènes en Chypre
du XIIIe au XVe siècle*, BF 5 (1977), σελ. 159 - 188 (= *Recherches sur la Méditerranée
orientale du XIIIe au XVe siècle*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1979, ἀρ. VI), G. Fed-
alto, *Le minoranze straniere a Venezia tra politica e legislazione*, Venezia centro
di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV - XVI), aspetti e problemi, ἐπιμ.
H. - G. Beck, M. Manoussacas, A. Pertusi, τόμ. Α', Φλωρεντία 1977, σελ. 143 - 162, Ν. Οἰκονομίδη, *Hommes d'affaires grecs et latins à Constanti-
nople (XIIIe - XVe siècles)*, Μοντρεάλ - Παρίσι 1979 (εἰδικότερα σελ. 20, 124 - 127).

Ἡ κατάσταση πού διαμορφώθηκε στὸν ἑλληνικὸ χῶρο μὲ τὴν ἐξέλιξη τῆς Βενετίας μετὰ τὴν τέταρτη σταυροφορία σὲ μητρόπολη ἀποικιῶν συνετέλεσε στὴ δημιουργία διαφόρων κατηγοριῶν Βενετῶν ὑπηκόων, οἱ ὁποῖες δὲν ὑπῆρχαν ὅσο τὰ βενετικὰ σύνορα ἦταν ἐντοπισμένα στὴ λιμνοθάλασσα¹. Προσαρμόζοντας τὴν πολιτικὴ τῆς στὴ νέα τάξη τῶν πραγμάτων, ἡ Γαληνοτάτη χῶρισε τοὺς ὑπηκόους τῆς σὲ τρεῖς κατηγορίες:

α) Ἡ πρώτη περιλάμβανε τοὺς ὑπηκόους *de iure sanguinis*, Βενετοὺς τῆς μητρόπολης (*cives originarii Venetiarum*) ἢ τῶν βενετοκρατούμενων περιοχῶν (*cives originarii terrarum et locorum nostrorum*). *Cives originarii Venetiarum* ἦταν δικαιοματικὰ ὅσοι εἶχαν γεννηθεῖ στὴ Βενετία ἀπὸ νόμιμο γάμο καὶ ἦταν ἀπόγονοι δύο γενιῶν Βενετῶν ὑπηκόων πού δὲν ἀσκοῦσαν τὴ μηχανικὴ τέχνη².

β) Ἡ δευτέρα περιλάμβανε τοὺς ὑπηκόους *per gratiam*. Ἡ ὑπηκοότητα *per gratiam* ἄρχισε νὰ παραχωρεῖται ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 14ου αἰ. καὶ ἦταν διπλοῦ τύπου: *de intus* καὶ *de intus et extra (foris)*. Οἱ ὑπήκοοι *de intus* εἶχαν δικαίωμα νὰ ἀσκοῦν ὀρισμένα ἐπαγγέλματα στὴ Βενετία, ἐνῶ οἱ ὑπήκοοι *de intus et extra* εἶχαν δικαίωμα νὰ ταξιδεύουν καὶ νὰ ἐμπορεύονται στὰ λιμάνια καὶ τὶς βενετικὲς σκάλες, ἀπολαμβάνοντας τὰ προνόμια τῶν Βενετῶν ἐμπόρων³.

Ξένοι Βενετοὶ ὑπήκοοι ἦταν, ἐπίσης, οἱ *Veneti albi*, αὐτόχθονες καὶ κάτοικοι χωρῶν πού δὲν ἀνήκαν στὴ δικαιοδοσία τῆς Γαληνοτάτης⁴.

γ) Ἡ τρίτη, τέλος, κατηγορία περιλάμβανε τοὺς πληθυσμοὺς τῶν προσαρ-

1. Γιὰ τὴν παραχώρηση καὶ τὰ διάφορα εἶδη τῆς βενετικῆς ὑπηκοότητας βλ. M. F e r r o, *Dizionario del diritto comune e veneto*, τόμ. Γ', Βενετία 1779, σελ. 187 - 193, G. M. T h o m a s, *Aneddoti storici e letterari*, Archivio Veneto 8 (1874), σελ. 154 - 156, B. C e c c h e t t i, *La medicina in Venezia nel 1300*, Archivio Veneto 26 (1883), σελ. 105 - 107, G. M o n t i c o l o, *I capitolari delle arti veneziane*, Βενετία 1896, σελ. 297, F e d a l t o, *Le minoranze straniere*, σελ. 151 κέ., C h r y s o s t o m i d e s, *Venetian Commercial Privileges*, σελ. 282, σημ. 28. Βλ., ἐπίσης, A.S.V., *Provveditori de Comun, Capitolare I*, φ. 19^{r-v}, 21^v - 22^r, 25^{r-v}, 43^v, *Miscellanea codici I, Genealogie delle famiglie Venete ascritte alla cittadinanza originaria raccolte dal cav. Teodoro Toderini i.r. impiegato presso l'Archivio generale di Venezia*, φ. 3 - 4, 8 - 10.

2. *civis et originarius Venecie* (ἔγγραφο τοῦ ἔτους 1373: E l i s a b e t h S a n t s c h i, *Régestes des arrêts civils et de mémoriaux (1363 - 1399) des archives du duc de Crète*, Βενετία 1976, σελ. 75, ἀρ. 296)· *civis originarius Venetiarum . . . civis originarius terrarum et locorum nostrorum* (ἔγγραφο τῆς 14ης Σεπτεμβρίου 1429: H. N o i r e t, *Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485*, Παρίσι 1892, σελ. 336).

3. Παραδείγματα παραχώρησης ὑπηκοότητας *de intus* καὶ *de intus et extra*: A.S.V., *Grazie*, R. 19, φ. 16^{r-v}, 17^r, 18^v.

4. Βλ. παρακάτω, σελ. 10 κέ.

τημένων στη Βενετία έδαφών (*subditi*), στους οποίους ή Γαληνοτάτη παραχωρούσε τήν προστασία της (*protectio et defensio*)¹.

Στήν πραγματικότητα, παρά τήν ποικιλότητα και συχνά συγκεχυμένη όρολογία που καθόρισε ή Βενετία για τήν όνομασία τών ύπηκόων της, οί τελευταίοι διακρίνονταν ούσιαστικά σέ εκείνους που είχαν δικαίωμα νά άσχολοῦνται με τò έξωτερικό και τò έσωτερικό έμπόριο και σέ εκείνους, αντίστοιχα, που είχαν δικαίωμα νά άσκούν έμπόριο μόνο έσωτερικό. Πολιτεία που όφειλε τή δύναμή της στήν έμπορική ένασχόληση τών κατοίκων της, ήταν φυσικό ότι θα κατανοούσε τή σχέση κράτους και ύπηκόου σέ συνάρτηση με τήν πλήρη ή περιορισμένη δυνατότητα που είχε ό τελευταίος στήν άσκηση τής έμπορίας.

Χορηγώντας τά δικαιώματα του Βενετού πολίτη σέ έτερογενείς, ή Δημοκρατία του Άγίου Μάρκου, άκολουθώντας πάντοτε πραγματιστική πολιτική, έπιδίωκε α) τήν αύξηση του πληθυσμού τών κτήσεών της που παρουσίαζαν πληθυσμική ανεπάρκεια, β) τήν ένίσχυση του λατινικού στοιχείου, τò όποιο είχε εγκατασταθει στά προσαρτημένα στήν κυριαρχία της έδάφη, γ) τήν επέκταση τής πολιτικής της έπιρροής σέ περιοχές που δέν υπόκεινταν στον έλεγχο της, και δ) τή δημιουργία σέ ευάισθητα έμπορικά σημεία ξένων έπικρατειών ένός πυρήνα άφοσιωμένων ύπηκόων, οί όποιοι θα έξασφάλιζαν τήν άπρόσκοπτη συνέχιση τής έμπορικής της δραστηριότητας². Παράλληλα, ή προνομιακή παραχώρηση τής βενετικής ύπηκοότητας σέ ξένους έξυπηρετούσε γενικότερα τήν πολιτική της ιδεολογία, άφου άποτελοῦσε μέσο για τήν άνύψωση του γοήτρου και τήν έξάπλωση τής άγλης της³.

Γιά τή δήλωση του συνόλου τών κατηγοριών τών ύπηκόων τής Βενετίας χρησιμοποιεΐται στις πηγές ή φράση *omnes Veneti e qui pro Venetis se tenent et distringuntur*. . . ή με τήν έλληνική άπόδοση πάντες οί Βενέτικοι και οί ως Βενέτικοι κρατούμενοι και καταλογιζόμενοι ως Βενέτικοι⁴. "Όμως,

1. *subjectis et dedistis protectioni et defensionis comunis Veneciarum*: G. L. F. Tafel-G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels — und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, τόμ. Γ', Βιέννη (Fontes Rerum Austriacarum, II, 14), 1857, σελ. 159.

2. *Quia una de rebus, ad quas principaliter semper vigilarunt et vigilare debent illi, qui regunt et dominantur civitates, fuit et est ad populandum et implendum illas hominibus, quia dictae civitates sunt tantum divites et potentes, quanto sunt populo copiose*. . . (άπόφαση 5ης Ίουλίου 1407: Thomas, *Aneddoti storici*, σελ. 155)· *cum faciat pro nostro dominio quod loca nostra repleantur gentibus et specialiter personis que querunt vivere pacifice et ex sudore suo* (άπόφαση 10ης Φεβρουαρίου 1414: Noiret, *Documents inédits*, σελ. 225).

3. Τò 1339 λ.χ. ή Βενετία άποφάσισε νά πολιτογραφήσει τους ξένους έμπόρους που έμπορευόνταν μεταξù Τάνας και Τραπεζούντας, γιατί *fama nostri comunis cum bono nostro et nostrorum comendabiliter augeatur* (Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges*, σελ. 289).

4. G. M. Thomas, *Diplomatarium Veneto - Levantinum*, τόμ. Α', Βενετία (Monumenti Storici pubbl. dalla Deputazione Veneta di Storia Patria) 1880, σελ. 189,

ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς *Βενετικούς* καὶ στοὺς καταλογιζομένους ὡς *Βενετικούς* δὲν εἶναι πάντοτε σαφῆς στὰ ἔγγραφα, γιατί συχνά με τὸν γενικὸ χαρακτηρισμὸ *Veneti* μνημονεύονται, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Βενετούς, τόσο οἱ κάτοικοι τῶν προσαρτημένων στὴ Βενετία ἐδαφῶν ὅσο καὶ οἱ ξένοι Βενετοὶ ὑπήκοοι. Τὸ ὄνοματεπώνυμο, ἐπομένως, σὲ συνδυασμὸ με τὸν τόπο καταγωγῆς ἀποτελεῖ τίς περισσότερες φορές τὸ μόνο, ἀλλὰ ὄχι πάντα ἀσφαλές, στοιχεῖο γιὰ τὴ διάκριση τοῦ Βενετοῦ ἀπὸ τὸν Ἕλληνα ὑπήκοο καὶ προστατευόμενο τῆς Βενετίας. Ὡς *Venetus* λ.χ. μαρτυρεῖται τὸ 1278 ὁ Κερκυραῖος ἔμπορος Γεώργιος Δρακοντόπουλος (*habitor et burgensis Corfuni*)¹ καὶ ὡς *Veneti de Creta*, τὸ 1319, ὁ Μαρίνος Σφακτὸς καὶ ὁ Ἀρέθας². Ἀντίθετα, στὶς περιπτώσεις μνείας Ἑβραίων ὑπηκόων καὶ προστατευομένων τῆς Βενετίας ἡ ἔνδειξη *Judeus* συνοδεύει συνήθως τὸ ὄνομά τους. Ἔτσι, ὁ Δαβίδ ἀπὸ τὴν Εὐβοία, πού ἀποκτᾶ τὴ βενετικὴ ὑπηκοότητα γύρω στὸ 1268³, καὶ ὁ *Benvenutus*, γιὸς τοῦ *Callo*, κάτοικος Κύπρου, πού ἀναγνωρίζεται τὸ 1360 *pro nostro Veneto et fidelis*⁴, δηλώνονται στὶς πηγές ὡς *Judei*.

Veneti de intus et extra—Veneti solummodo in Romania

Γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ὑπηκοότητας τοῦ τύπου *de intus* καὶ *de extra* ἀπαραίτητος ὄρος ἦταν ἡ συνεχῆ παραμονὴ στὴ Βενετία ἢ σὲ κάποια ἀπὸ τίς βενετοκρατούμενες περιοχές γιὰ ἓνα χρονικὸ διάστημα πού ποίκιλλε ἀπὸ δέκα ὡς εἰκοσιπέντε χρόνια (*ius soli*). Σύμφωνα με ἀπόφαση τοῦ 1305, εἶχαν δικαίωμα νὰ γίνουν Βενετοὶ ὑπήκοοι ὅσοι ξένοι κατοικοῦσαν στὴ Βενετία γιὰ μίᾶ εἰκοσιπενταετία. Με νέα ἀπόφαση τοῦ 1313, οἱ ξένοι πού εἶχαν γεννηθεῖ στὸ Ριάλτο μποροῦσαν νὰ ἀποκτήσουν τὴν ὑπηκοότητα *de intus* μετὰ ἀπὸ δωδεκαετὴ παραμονὴ στὴ Βενετία καὶ τὴν ὑπηκοότητα, ἀντίστοιχα, *de extra* μετὰ τὴ συμπλήρωση μιᾶς ἀκόμη ἑξαετίας. Τὸ 1348, γιὰ νὰ ἀνταπεξέλθουν στὶς ἐποικιστικές τους ἀνάγκες, οἱ Βενετοὶ ἀποφάσισαν νὰ χορηγήσουν τὴν ὑπηκοότητα *de intus* σὲ ὅσους θὰ πῆγαιναν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴ Βενετία στὸ διάστημα

MM, τόμ. Α', σελ. 90, 101. Ἡ φράση ἐπικυβεῖται στὰ ἔγγραφα με διάφορες παραλλαγές (πρβλ. Paola Ratti Vidulich, *Duca di Candia, Bandi*, Βενετία (Fonti per la storia di Venezia) 1965, σελ. 129, ἀρ. 342, Jacoby, *Citoyens*, σελ. 165, 166).

1. Tafel-Thomas, *Urkunden*, τόμ. Γ', σελ. 168. Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὄρου *burgensis* βλ. Jacoby, *Citoyens*, σελ. 160, σημ. 3.

2. Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, τόμ. Α', σελ. 126 (πρβλ. R. Predelli, *I Libri Commemorativi della Repubblica di Venezia, Regesti*, τόμ. Α', Βενετία (Monumenti storici pubbl. dalla Deputazione Veneta di Storia Patria), σελ. 207, ἀρ. 179).

3. Predelli, *I Libri Commemorativi*, τόμ. Α', σελ. 4, ἀρ. 3-4, σελ. 10-11, ἀρ. 30-32.

4. Jacoby, *Citoyens*, σελ. 42.

μιᾶς διετίας, ἐνῶ παράλληλα γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ὑπηκοότητας *de extra* καθόρισαν ὡς προϋπόθεση μία μόνο δεκαετία παραμονῆς στὴ Γαληνοτάτη (ἀντὶ τῆς εἰκοσιπενταετίας). Τὸ 1371, παραχωρήθηκαν νέες διευκολύνσεις γιὰ τὴν προσέλκυση ξένων μὲ σκοπὸ τὴν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Ἄρκοῦσε γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς ὑπηκοότητας *de intus* ἢ οἰκογενειακὴ ἐγκατάσταση στὴ Βενετία. Ὅμως, ἡ ἀθρόα προσέλευση τῶν ξένων ἀνάγκασε ἀργότερα τὶς βενετικὲς ἀρχὲς νὰ τροποποιήσουν τὴν προνομιακὴ νομοθετικὴ διάταξη καὶ νὰ ἀπαιτήσουν, μὲ ἀπόφαση τοῦ 1407, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ ξένου μὲ τὴν οἰογένειά του στὴν πόλη, τὴ σύναψη γάμου μὲ Βενετὴ, κάτοικο Βενετίας¹.

Ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὶς πληροφορίες ποὺ περιέχει ὡς πρὸς τὴ διαδικασία, τὴν ὁποία ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσει ἕνας ξένος γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς βενετικῆς ὑπηκοότητας, εἶναι ἡ ἐμπορικὴ ἀλληλογραφία (1336 - 1350) τοῦ Francesco Bartolomei ἀπὸ τὴ Σιένα, ἐγκατεστημένου στὸν Χάνδακα, μὲ τὸν Pignol Zucchello ἀπὸ τὴν Πίζα, Βενετὸ ὑπήκοο ἐγκατεστημένο στὴ Βενετία². Στὰ γράμματα ποὺ στέλνει ἀπὸ τὴν Κρήτη στὸν Zucchello, ὁ Bartholomei ἀναφέρεται συχνὰ στὴν αἴτηση ποὺ εἶχε ὑποβάλει τὸ 1344 στὶς βενετικὲς ἀρχὲς γιὰ νὰ γίνῃ *cittadino di Vinigia*³. Ὑποχρεωμένος νὰ ἀποδείξει ὅτι εἰκοσιπέντε χρόνια κατοικοῦσε στὴ Βενετία ἢ στὴν Κρήτη, παρακαλεῖ τὸν φίλο του νὰ φροντίσει γιὰ τὴν ταχύτερη ρύθμιση τοῦ θέματος, προσθέτοντας ὅτι ὑπῆρχαν μάρτυρες ποὺ τὸν γνώριζαν ἀπὸ χρόνια καὶ οἱ ὁποῖοι ἦταν σὲ θέση νὰ πιστοποιήσουν ὅτι κατοικοῦσε πράγματι γιὰ ἕνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα στὴ Βενετία καὶ στὴν Κρήτη. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τοὺς τρεῖς μάρτυρες ποὺ κατονομάζει, οἱ δύο, ὁ Γαβριήλ καὶ Γιαννάκης Γιαλινᾶς, ἦταν Κρητικοί⁴. Ἡ παραμονὴ του στὴ Βενετία, σύμφωνα πάντα μὲ τὰ γραφόμενα τοῦ Bartholomei, μποροῦσε, ἐπίσης, νὰ ἀποδειχθεῖ μὲ σχετικὴ ἔρευνα στὰ κατάστιχα τῶν *Procuratori di San Marco*, ὅπου ἦταν καταχωρισμένα τὰ ποσὰ ποὺ πλήρωνε γιὰ τὴν ἐνοικίαση τῶν σπιτιῶν⁵. Ἡ διαδικασία, ὅμως, δὲν φαίνεται νὰ ἦταν τόσο ἀπλὴ ὅσο ὁ ἴδιος πίστευε, γιὰτὶ τρία χρόνια ἀργότερα, τὸ 1347, δὲν εἶχε ἀκόμη ἐπιτύχει τὴν πολιτογράφησή του. Ἐλπίζοντας ὅτι ἡ ὑπόθεση δὲν θὰ ἀργοῦσε νὰ διευθετηθεῖ, ἔγραφε χαρακτηριστικὰ στὸν Zuchello: *se la mia citadinaza si conpie, noi faremo molto di bene peroché a me pare che voi*

1. Ferro, *Dizionario*, σελ. 191 - 192, G. Fedalto, *Simone Atumano, Monaco di studio, arcivescovo latino di Tebe, secolo XIV*, Brescia 1968, σελ. 97, σημ. 21 - 22· πρβλ. τοῦ ἴδιου, *Le minoranze straniere*, σελ. 151.

2. R. Morozzo della Rocca, *Lettere di mercanti a Pignol Zucchello (1336-1350)*, Βενετία (Fonti per la storia di Venezia) 1957.

3. Ὁ Bartholomei εἶχε ἐξουσιοδοτήσει ὡς ἐκπρόσωπό του στὴ Βενετία τὸν Gian Babilonio (ὁ.π., σελ. 23, ἀρ. 8).

4. *Ghavrile Ghalina, Gianachi Galina* (ὁ.π., σελ. 113, ἀρ. 60).

5. Ὁ.π.

*siate forte destro al vendare ed io credo che di qua noi avremo senpre vantaggio asai da gli atri, st che per tuti e' modi noi avremo vantagio*¹.

Ἐκτὸς ἀπὸ τῆς πολιτογραφῆσεως αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ἡ Βενετία, ἀποβλέποντας στὴν ἔμμεση ἄσκηση πολιτικῆς ἐπιρροῆς στὰ φραγκοκρατούμενα μέρη, ἀπένευε συχνὰ ὡς τιμητικὴ διάκριση τῆ βενετικῆ ὑπηκοότητα σὲ ἐκπροσώπους τῆς λατινικῆς φεουδαρχικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας. Γνωστὰ πρόσωπα τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς τοῦ λατινοκρατούμενου ἑλληνικοῦ χώρου, ὅπως ὁ Γουλιέλμος Frangipani, ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, ὁ Σίμων Ἀτουμάνος, ἀρχιεπίσκοπος Θηβῶν, ὁ Ἀντώνιος Ballester, ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, ὁ Νικόλαος Orsini καὶ ὁ Λεονάρδος Τόκκος, κόμητες Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου, ὁ Centurione Zaccaria, ἡγεμόνας τῆς Ἀχαΐας κ.ά., ἔγιναν τὸν 14ο καὶ 15ο αἰ. ὑπῆκοοι τῆς Γαληνοτάτης². Τὸ γεγονός ὅτι διάφοροι ἡγεμόνες ἔσπευδαν, ὅταν ἡ θέση τους γινόταν ἐπισηφαλῆς, νὰ ζητοῦν τὴν προστασία τῆς Γένοβας, ποὺ ἦταν ἡ μεγάλη τῆς ἀντίζηλος, ἔκανε τὴ Βενετία νὰ δίνει ιδιαίτερη σημασία στὴν παραχώρηση τοῦ τύπου αὐτοῦ τῆς ὑπηκοότητας, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐλέγχει τὶς διασπασμένες πολλὰς φορὲς κινήσεις τῶν Φράγκων φεουδαρχῶν καὶ νὰ ἐξουδετερώνει ἐνδεχόμενες μελλοντικὲς μαζί τους συγκρούσεις. Εὐλόγη, ἐπομένως, ἦταν ἡ ἔμμونه τῆς στὴ διεκδίκηση τὸ 1389 καὶ 1390 τῆς ὑπηκοότητας τοῦ Καρόλου Τόκκου, ὅταν ἡ Γένοβα ὑποστήριξε ὅτι ὁ τελευταῖος ἀνῆκε στοὺς δικούς τῆς ὑπηκόους³.

Οἱ διάφοροι Λατίνοι, ἔμποροι, βιοτέχνες καὶ τυχοδιῶκτες, ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ μετὰ τὴν κατάκτηση τῶν βυζαντινῶν ἐδαφῶν στὶς βενετικὲς κτήσεις, ἀντιμετωπίζονταν ἀπὸ τὴ Βενετία ὡς σύμμαχοι, γιατί, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ ἐπιδιώξεις τους ὡς ἕνα σημεῖο ταυτίζονταν, ἐνίσχυαν μὲ τὴν παρουσία τους τοὺς ἀποίκους τῆς, οἱ ὁποῖοι σὲ σύγκριση μὲ τὸν συμπαγῆ γηγενῆ πληθυσμὸ

1. Ὁ.π., σελ. 115.

2. Βλ. μετὰ τὴν σειράν ποὺ ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα στὸ κείμενο: G. Fedalto, *La chiesa latina in Oriente*, τόμ. Α', Βερὸνα 1973, σελ. 289 (Γουλιέλμος Frangipani), τοῦ Ἰδίου, *Simone Atumano*, σελ. 122 - 123 (Σίμων Ἀτουμάνος), R. - J. Loe n e r t z, *Athènes et Néopatras II, Régestes et documents pour servir à l'histoire ecclésiastique des duchés catalans (1311 - 1395)*, Archivum Fratrum Praedicatorum 28 (1958), σελ. 69 (= *Byzantina et Franco-Graeca*, Series altera, Ρώμη [Storia e Letteratura. Raccolta di Studi e Testi, 145] 1978, σελ. 376), Ἀντώνιος Ballester, G. S c h i r ὀ, *Il ducato di Leucade e Venezia fra il XIV e XV secolo*, BF 5 (1977), σελ. 354 - 355 (Νικόλαος Orsini), E. L u n z i, *Della condizione politica delle isole jonie sotto il dominio veneto*, Βενετία 1860, σελ. 120 (Λεονάρδος Τόκκος), Κ. Σ ἄ θ α, *Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, τόμ. Α', Παρίσι - Βενετία 1880, σελ. 39 - 40· πρβλ. F. T h i r i e t, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie*, τόμ. Β', Παρίσι - Χάγη 1959, σελ. 96, ἀρ. 1406 (Centurione Zaccaria).

3. T h i r i e t, *Régestes*, τόμ. Α', σελ. 184, ἀρ. 764, 767· πρβλ. S h i r ὀ, *Il ducato di Leucade*, σελ. 358.

παρέμεναν σὲ χαμηλὰ ἀριθμητικὰ ἐπίπεδα¹. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο ὄχι μόνον παραχωροῦσε μὲ εὐκολία τὰ δικαιώματα τοῦ Βενετοῦ ὑπηκόου σὲ ὅσους Λατίνους ἀποφάσιζαν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὰ βενετοκρατούμενα ἐδάφη, ἀλλὰ κατέφευγε καὶ σὲ μαζικὲς ἀκόμη πολιτογραφήσεις, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἐγκατάσταση ξένων σὲ περιοχὲς ποὺ παρουσίαζαν δημογραφικὰ προβλήματα. Τὰ δικαιώματα, ὡστόσο, ποὺ παραχωροῦσε ἦταν συνήθως περιορισμένα εἴτε μόνον στὸν τόπο ὅπου εἶχε ἐγκατασταθεῖ ὁ νέος Βενετὸς ὑπῆκοος εἴτε γενικὰ στὸν χῶρο τῆς Ρωμανίας. Τὸ προνόμιο τῆς ὑπηκοότητας ἐξῶ ἀπὸ τὴ γεωγραφικὴ αὐτὴ περιφέρεια δὲν εἶχε καμιά ἀπολύτως ἰσχὺ. Ἔτσι, τὸ 1340 ἡ Βενετία χορηγεῖ τὴν ὑπηκοότητα *solummodo per Romaniam* στοὺς παλαιούς κατοίκους τῆς Εὐβοίας καὶ σὲ ὅσους Λατίνους θὰ πηγαιναν νὰ ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ, μὲ μόνη ὑποχρέωση νὰ ὀρκιστοῦν πίστη καὶ ἀφοσίωση στὸ καθεστῶς τῆς (*sacramentum fidelitatis*)². Μόνον τὸ 1353, μετὰ τὴ μεγάλη πανούκλα τοῦ 1348, ἡ Γαληνοτάτη ὑποσχέθηκε νὰ ἀναγνωρίσει πλήρη δικαιώματα Βενετῶν ὑπηκόων (*cittadinanza intus et extra*) σὲ ὅσους Λατίνους ἀποφάσιζαν νὰ κατοικήσουν γιὰ μία δεκαετία μὲ τὴν οἰκογένειά τους στὴν Κρήτη, Εὐβοία, Κορώνη καὶ Μεθώνη³. Ἀλλά, ἀργότερα, τὸ 1368, ἀναγκάστηκε νὰ καταργήσει τὸ προνομιακὸ αὐτὸ μέτρο, γιὰτὶ ἦταν ἀσύμφορο καὶ ἐπιζήμιο (*pars dampnosa*)⁴.

Οἱ Ἕλληνες τῶν βενετοκρατούμενων περιοχῶν εἶχαν ἀποκλειστεῖ ἀπὸ τὸ προνόμιο τῆς βενετικῆς ὑπηκοότητας, γιὰτὶ ἡ μετὰτάξή τους ἀπὸ τὴν κατηγορία τῶν ὑποτελῶν στὴν κατηγορία τῶν προνομιούχων Βενετῶν ὑπηκόων θὰ ἀπέβαινε τελικὰ εἰς βάρος τῆς βενετικῆς ἀποικιακῆς πολιτικῆς⁵. Ἄν ἐξαιρέσει κανεὶς τὸν πλούσιο ἔμπορο τοῦ 14ου αἰ. Ἰωάννη Κριμολήσιο ἀπὸ τὴν Κορώνη, ἴσως Ἕλληνοβενετό, ποὺ ἦταν Βενετὸς ὑπῆκοος⁶, ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες,

1. Γιὰ τὸν ἀριθμὸ γενικὰ τῶν Λατίνων ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὸν ἑλληνικὸ χῶρο τὸν 13ο καὶ 14ο αἰ. βλ. F. Thiriet, *Recherches sur le nombre des "Latins" immigrés en Roumanie gréco-vénitienne aux XIIIe - XIVe siècles*, Mélanges Ivan Dujčev, Πάρισι 1979, σελ. 421 - 436.

2. D. Jacoby, *Les états latins en Roumanie: Phénomènes sociaux et économiques (1204 - 1350 environ)*, XVe Congrès International d'Études Byzantines. Rapports et Co-rapports, Ἀθήνα 1976, σελ. 20 καὶ σημ. 91 (= *Recherches sur la Méditerranée orientale*, 6.π., ἀρ. I): διόρθωση στὸν Thiriet, *Régestes* σελ. 43, ἀρ. 107.

3. *gaudeant omnibus libertatibus privilegiis et beneficiis intra et extra quibus gaudent alii cives nostri* (διάταγμα γιὰ τὴν Κρήτη: Σπ. Θεοτόκη, *Θεσπίσματα τῆς Βενετικῆς Γεουσίας (1281 - 1385)*, Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. Β', τεῦχος β', ἐν Ἀθήναις 1937, σελ. 11, ἀρ. 21), Thiriet, *Régestes*, τόμ. Α', σελ. 74, ἀρ. 260.

4. Jacoby, *Les états latins*, σελ. 20, σημ. 92 (διόρθωση στὸν Thiriet, *Régestes*, τόμ. Α', σελ. 116, ἀρ. 455).

5. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ διατήρησε ἄλλωστε κλειστὴ καὶ τὴν τάξη τῶν Βενετῶν εὐγενῶν. Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης ἦταν ἡ μοναδικὴ περίπτωση Κρητικοῦ εὐγενοῦς ποὺ πῆρε τὴ βενετικὴ εὐγένεια.

6. B. Krekić, *A Note on the Economic Activities of some Greeks in the Latin*

προστατευομένους de facto τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἐκεῖνοι ποὺ ἀπέκτησαν τὴ βενετική ὑπηκοότητα ἀποτελοῦν μεμονωμένες περιπτώσεις. Παράδειγμα ὁ Ἰωάννης Μελισσηνὸς ἀπὸ τῆ Μεθώνη, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζεται τὸ 1261 Βενετὸς ὑπήκοος στὴν Πελοπόννησο (*Venetus in Morea et illis partibus*) καὶ ἀπαλλάσσεται μαζὶ μὲ τοὺς ἄρρενες ἀπογόνους του ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση τῆς καταβολῆς τοῦ ἀερικοῦ, τοῦ ἀκροστίχου καὶ ἄλλων φόρων¹.

Venetium cum conditione

Παρά τὶς ἀποφάσεις ποὺ ρύθμιζαν τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς βενετικῆς ὑπηκοότητας, ἡ Βενετία εἶχε τὴ δυνατότητα, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς σὲ συγκεκριμένη περιοχὴ ἢ σὲ συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο, νὰ παραχωρεῖ τὸ δικαίωμα τοῦ Βενετοῦ πολίτη μὲ εἰδικoὺς δεσμευτικoὺς ὅρους. Τὸ 1248, ἀναγνωρίζει τὸν Πέτρο ἀπὸ τὸ Μιλάνο, κάτοικο τῆς Εὐβοίας, ὡς *Venetum in omnibus partibus*, ἀλλὰ δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ μεταφέρει περιουσιακὰ στοιχεῖα στὴ Βενετία χωρὶς εἰδικὴ ἄδεια². Τὸ 1254, πάλι, μὲ ἀπόφαση τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου, χορηγεῖται στὸν Φίλιππο Βισταρίτη, γιὸ τοῦ Ἰωάννη, κάτοικο τῆς Κωνσταντινούπολης, τὸ προνόμιο τῆς βενετικῆς ὑπηκοότητας, περιορισμένο στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴ Ρωμανία, μὲ τὸν ὄρο (*cum conditione*) νὰ συνάψει γάμο μὲ Βενετῆ³. Δέκα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1264, ὁ Βισταρίτης, πιθανότατα γασμοῦλος, ἐπέτυχε νὰ θεωρεῖται Βενετὸς ὑπήκοος μὲ δικαιώματα ὄχι μόνο στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴ Ρωμανία, ἀλλὰ καὶ στὴν ἴδια τὴ Βενετία⁴. Ἡ μὲ ὅρους παραχώρησης τῆς ὑπηκοότητας δὲν παρα-

Levant towards the End of the XIVth Century, *Studi Veneziani* 9 (1967), σελ. 187 - 191, Julian Chrysostomides, *Corinth 1394 - 1397, Some New Facts*, Βυζαντινὰ 7 (1975), σελ. 84 κέ.

1. R. Cessi, *Deliberazioni del Maggior Consiglio di Venezia*, τόμ. Β', Μπολόνια (R. Accademia dei Lincei, Commissione per gli atti delle assemblee costituzionali italiane) 1931, σελ. 146 - 147, ἀρ. 21· πρβλ. S. Borsari, *Studi sulle colonie veneziane in Romania nel XIII secolo*, Νεάπολη 1966, σελ. 120, σημ. 46, F. Thiriet, *Délibérations des Assemblées Vénitiennes concernant la Roumanie*, τόμ. Α', Παρίσι - Χάγη, σελ. 33, ἀρ. XXXIV.

2. *quod non debeat ducere vel mittere Venecias habere sine speciali licentia domini Ducis et sui Consilii* (Cessi, *Deliberazioni del Maggior Consiglio*, τόμ. Β', σελ. 143, ἀρ. 5· πρβλ. Thiriet, *Assemblées*, τόμ. Α', σελ. 30, ἀρ. XXV).

3. *debeat a modo in antea esse Venetus in Constantinopoli et alibi per totam Romaniam, cum ista conditione quod debeat idem Phylippus accipere uxorem venetam* (Cessi, *Deliberazioni del Maggior Consiglio*, τόμ. Β', σελ. 143, ἀρ. 7· πρβλ. Thiriet, *Assemblées*, τόμ. Α', σελ. 31, ἀρ. XXIX).

4. *factus fuit Venetus... in Veneciis et ubique* (Cessi, *Deliberazioni del Maggior Consiglio*, τόμ. Β', σελ. 148, ἀρ. 27· πρβλ. Thiriet, *Assemblées*, τόμ. Α', σελ. 33, ἀρ. XXXVI). Ἐξ σημειωθεῖ ὅτι στὴν ἀπόφαση τοῦ 1254 ὁ Βισταρίτης μνημονεύεται ὡς *habitor in Constantinopoli*, ἐνῶ στὴν ἀπόφαση τοῦ 1264 ὡς *burgensis Constantinopolis*.

τηρείται μόνο στις περιπτώσεις τοῦ τύπου τῆς ὑπηκοότητας πού ἡ ἰσχὺς τῆς ἦταν περιορισμένη τοπικά¹, ἀλλὰ καὶ στις περιπτώσεις τοῦ τύπου τῆς ὑπηκοότητας *de intus tantum*, τὴν ὁποία ἀποκτοῦσαν προνομιακὰ ξένοι, συχνὰ διαπρεπεῖς (*personae discretæ, personae honorabiles virtutibus*), πού διέμεναν γιὰ μεγάλο ἢ μικρὸ χρονικὸ διάστημα στὴ Βενετία. Ὁ γνωστὸς λόγιος τοῦ 14ου αἰ. Δημήτριος Κυδώνης, κάτοικος Βενετίας τὸ 1391 (*nunc habitator Venetiarum*) καὶ ὁ Νικόλαος Νοταρᾶς, πατέρας τοῦ μεσάζοντος Λουκᾶ Νοταρᾶ, πρέσβυς τὸ 1397 τοῦ Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγου στὴ Γαλλία καὶ Ἀγγλία, ἀναγνωρίζονται, τὸ 1391 καὶ 1397 ἀντίστοιχα, Βενετοὶ ὑπήκοοι *de intus tantum*, μὲ τὸν ὄρο (*cum conditione*) νὰ μὴ συναλλάσσονται μὲ Γερμανοὺς ἐμπόρους².

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δείχνουν ὅτι ἡ Γαληνοτάτη, μὲ τὴν τακτικὴ πού ἐφάρμοζε στὸν τομέα τῶν πολιτογραφήσεων, κατόρθωνε νὰ ἐλέγχει τοὺς νέους ὑπηκόους τῆς, φροντίζοντας τὰ προνόμια πού τοὺς ἔδινε νὰ μὴ χρησιμοποιοῦνται εἰς βᾶρος τῶν συμφερόντων τῆς. Ἐτσι κατανοοῦνται τόσο ἡ ἀπαγόρευση στοὺς δύο Βυζαντινοὺς νὰ ἐμπορευοῦνται μὲ Γερμανοὺς, ἀπαγόρευση πού πρέπει νὰ συνδέεται μὲ τὴ γενικότερη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πολιτικὴ τῶν Βενετῶν ἀπέναντι στὴ Γερμανία, ὅσο καὶ ὁ ὄρος τοῦ γάμου μὲ Βενετὴ, ἐγγύηση ὅτι ὁ νέος ὑπήκοος θὰ ἦταν ἀφοσιωμένος στὴ Βενετία. Ἡ ἀπαγόρευση στὸν Ἰταλὸ νὰ μεταφέρει τὴν παρουσία του στὴ Βενετία μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἐξηγηθεῖ, ἂν λάβει κανεὶς ὑπόψη του ὅτι συνέφερε στοὺς Βενετοὺς νὰ διατηροῦν εὐπορους ὑπηκόους σὲ περιοχές, ὅπως ἡ Εὐβοία, πού δὲν ἦταν ἀκόμη, τὸ 1248, κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση κυριαρχία τους.

1. Πρβλ. γιὰ παράδειγμα τὴν ἀπόφαση τοῦ 1344 μὲ τὴν ὁποία ἡ Βενετία ἀποφασίζει τὴν πολιτογράφηση 50 ἀτόμων, πού ζοῦσαν στὴν ἐπικράτεια τοῦ Ταρτάρου αὐτοκράτορα Usbeck, μὲ τὸν ὄρο νὰ εἶναι λατινικῆς καταγωγῆς (*nisi sit origine et lingua latinus*) καὶ νὰ ἐνισχύσουν οἰκονομικὰ τὸ ἔργο τῆς ἀνοικοδόμησής τοῦ ἐκεῖ βενετικῷ προξενεῖου (Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levanticum*, τόμ. Α', σελ. 251, Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges*, σελ. 280, σημ. 26).

2. *cum conditione quod in fontico Teutonicorum seu cum Theutonicis mercari non possit, secundum formam consilii*: R. - J. Loenertz, *Démétrius Cydonès, citoyen de Venise*, EO 37 (1938), σελ. 126 (ἐπανέκδοση τοῦ ἐγγράφου ἀπὸ τὸν ἴδιο, *Démétrius Cydonès. Correspondance*, τόμ. Β', Città del Vaticano (Studi e Testi, 208), 1960, σελ. 453). Ἐκδοση τοῦ ἐγγράφου μὲ τὸ ὄποιο παραχωρεῖται ἡ βενετικὴ ὑπηκοότητα στὸν Νικόλαο Νοταρᾶ: J. Barker, *Manuel II Palaeologus 1391 - 1425*, Rutgers University Press 1969, σελ. 486. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ *fondaco dei Tedeschi* βλ. H. Simonsfeld, *Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig und die deutsch-venezianischen Handelsbeziehungen Quellen und Forschungen*, τόμ. Α' - Β', Stuttgart 1887 καὶ τὴν πρόσφατη μελέτη τοῦ Ph. Braunstein, *Remarques sur la population allemande de Venise à la fin du Moyen Age*, Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente, τόμ. Α', σελ. 233 - 243 (ὄπου συγκεντρωμένη βιβλιογραφία).

Veneti albi

Veneti albi ονομάστηκαν οι αυτόχθονες κάτοικοι ξένων προς τη Βενετία εδαφών ("Ελληνες, Έβραίοι, αλλά και Σύροι, πρόσφυγες από τη Συρία στην Κύπρο), οι όποιοι, με τὰ προνόμια που είχαν αποκτήσει ως προστατευόμενοι τῆς Γαληνοτάτης, ἦταν ἀποσπασμένοι ἀπὸ τὴ φορολογικὴ καὶ δικαστικὴ δικαιοδοσία τῆς χώρας, ὅπου ἀνῆκαν¹. Στὸ καθεστῶς τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν προστατευομένων τῆς Βενετίας ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ ἡ ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου τοῦ ἔτους 1407: *Omnes greci de Constantinopoli qui dicunt esse venetos albos expediti fuerunt tanquam veneti, alii vero greci tanquam forenses*².

Οἱ διαδικασίες γιὰ ὅσους ξένους ἐπιθυμοῦσαν νὰ λάβουν τὴ βενετικὴ ὑπηκοότητα ἦταν γιὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος ἀπλές. Στὴν Κύπρο, σύμφωνα με τὶς συνθήκες μεταξὺ Βενετίας καὶ Φράγκων ἡγεμόνων τοῦ νησιοῦ τῶν ἐτῶν 1306, 1328 καὶ 1360, ὁ ἐνδιαφερόμενος ἔπρεπε νὰ παρουσιαστῆί στις τοπικὲς ἀρχές που ἐκπροσωποῦσαν τὴ βασιλικὴ ἐξουσία, προσκομίζοντας δύο μάρτυρες, οἱ ὅποιοι πιστοποιοῦσαν με ὄρκο ὅτι ἦταν Βενετός³. Στὴν Κωνσταντινούπολη, τὰ πράγματα ἦταν ἀκόμη πιδ εὐκολα. Σύμφωνα με τὴ συνθήκη μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Βενετίας τοῦ ἔτους 1277, ἀρκοῦσε νὰ ἰσχυριστῆ κανεὶς ὅτι ὁ πατέρας, ὁ παππὸς καὶ ὁ προπάππος του ἦταν Βενετοὶ ὑπήκοοι, γιὰ νὰ ἀναγνωριστῆ καὶ ὁ ἴδιος Βενετός ἀπὸ τὸν βάλιο⁴. Ἐπόμενοιο ἦταν νὰ σημειω-

1. Γιὰ τοὺς "Ελληνες προστατευομένους τῆς Βενετίας στὴν Κωνσταντινούπολη βλ. τὴ διεξοδικὴ μελέτη τῆς Chrysostomides (*Venetian Commercial Privileges*, σελ. 276 κέ.), ἐνῶ γιὰ τοὺς *Venetos albos* τῆς Κύπρου τὴ μελέτη, ἀντίστοιχα, τοῦ Jacoby (*Citoyens*, ὁ.π.). Γιὰ τοὺς Έβραίους *Venetos albos* στὴν Κωνσταντινούπολη βλ. τοῦ Ἰδίου, *Les quartiers juifs de Constantinople à l'époque byzantine*, Byzantion 37 (1967), σελ. 209 κέ. (= *Société et démographie à Byzance et en Roumanie latine*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1975, ἀρ. II)· πρβλ. τοῦ Ἰδίου, *Les juifs vénitiens de Constantinople et leur communauté du XIIIe au milieu du XVe siècle*, Revue des Etudes juives 121 (1972), σελ. 397 - 410 (= *Recherches sur la Méditerranée orientale*, ὁ.π., ἀρ. XII).

2. Noiret, *Documents inédits*, σελ. 183 (Thiriet, *Régestes*, τόμ. Γ', σελ. 70, ἀρ. 1266). Σύμφωνα με τὴν ἀπόφαση αὐτὴ, τὸ 1324 εἶχε δοθεῖ ἐντολὴ στὸν δούκα τῆς Κρήτης, στὸν βάλιο τῆς Εὐβοίας καὶ στοὺς καστελλάνους τῆς Μεθώνης καὶ Κορώνης νὰ μὴν ἀπαιτοῦν κομμέρκιο ἀπὸ τοὺς "Ελληνες ἐμπόρους. "Ομοιος, ἀπὸ τὸ 1382 οἱ κομμερκίριοι, ἐνῶ ἀντιμετώπιζαν τοὺς "Ελληνες που ἦταν *Veneti albi* ὡς Βενετοὺς καὶ δὲν τοὺς ἐπέβαλλαν συνεπῶς φόρο, τοὺς ὑπόλοιπους τοὺς φορολογοῦσαν ὡς ξένους (*forenses*). Μετὰ τὴ διαμαρτυρία τοῦ Νικολάου Μάμαλη, ἀπεσταλμένου τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα (N. Jorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, τόμ. Α', Παρίσι 1900, σελ. 153), ἡ σύγκλητος διατάζει τὴν αὐστηρὴ ἐφαρμογὴ τοῦ διατάγματος τοῦ 1324.

3. Jacoby, *Citoyens*, σελ. 180 - 181.

4. *ἵνα τε περὶ τῶν Βενετικῶν κρατουμένων πιστεῦται τὸ ρῆμα τοῦ μπαϊούλου* (MM, τόμ. Γ', σελ. 91). Γιὰ νὰ ἀποφεύγονται ψευδεῖς δηλώσεις, ἡ Βενετία ὑποχρέωνε τοὺς

θοῦν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο πολλές καταχρήσεις, με ἀποτέλεσμα ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας νὰ καταγγέλλει συχνὰ ὅτι ὁ Βενετὸς βάλιλος προέβαινε παρὰ νόμα σὲ ἀθρόες πολιτογραφήσεις Βυζαντινῶν, ποὺ ἔσπευδαν νὰ γίνουν Βενετοὶ ὑπήκοοι, γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὶς ἔκτακτες φορολογίες.

Ἡ προνομιακὴ μεταχείριση τῶν προστατευομένων τῆς Βενετίας σὲ ξένα ἐδάφη ἴσχυε γιὰ ὅσο χρονικὸ διάστημα οἱ τελευταῖοι παρέμεναν στὶς χῶρες καταγωγῆς τους. Εἶναι ἐνδεικτικὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ 1374, σὲ περίοδο διαμάχης με τοὺς Φράγκους ἡγεμόνες τῆς Κύπρου, ἡ Γαλινοτάτη κάλεσε ὅλους τοὺς Βενετοὺς νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ νησί, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς *Venetos albos*. Ἄν ἡ κατάσταση χειρότερευε καὶ οἱ *Veneti albi* ἔπρεπε ἀναγκαστικὰ νὰ μεταναστεύσουν στὶς βενετοκρατούμενες περιοχές, διευκρινιζόταν στὴν ἀπόφαση ὅτι θὰ τοὺς ἀναγνωρίζονταν τελικὰ τὰ προνόμια ποὺ εἶχαν ὡς προστατευόμενοι¹ στὴν Κύπρο. Μετὰ τὴν τουρκικὴ, ἐξάλλου, κατάκτηση τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας οἱ Βενετοὶ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά δέχθηκαν *pro civis nostris cretensibus*² ὀρισμένους *Venetos albos* Κωνσταντινουπολίτες, πρόσφυγες στὴν Κρήτη, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη φρόντισαν νὰ δηλώσουν ὅτι ὅσοι ἦταν *Veneti albi* στὴν Κωνσταντινούπολη θὰ ἐξακολουθοῦσαν νὰ θεωροῦνται ἀπὸ τὶς βενετικὲς ἀρχές ὑπήκοοι τῆς Βενετίας, ἀπολαμβάνοντας τὰ ἴδια προνόμια ποὺ εἶχαν στὴ διάρκεια τῆς βυζαντινῆς περιόδου³. Ἡ ὑπαρξὴ ὁμάδας προστατευομένων στὴν Κωνσταντινούπολη, θέση-κλειδί γιὰ τὴ συνέχιση τῆς βενετικῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος, ἐνδιέφερε ἄμεσα τὴ Βενετία, ἀνεξάρτητα ἂν ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ἦταν τῶρα στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Ἀντίθετα, ἡ διατήρηση ἀριθμοῦ προνομιοῦχων αὐτοχθόνων σὲ περιοχές ποὺ ἦταν κάτω ἀπὸ τὸν ἄμεσο ἔλεγχό τῆς ἦταν ἀσύμφορη, ἀφοῦ δὲν ἐξυπηρετοῦσε καμιὰ πολιτικὴ ἢ ἐμπορικὴ σκο-

βαίλους ποὺ ἔστειλε στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα νὰ δίνουν ὄρκο ὅτι θὰ ἔλεγαν τὴν ἀλήθεια. Ἡ δέσμευση αὐτὴ ἦταν καθαρὰ τυπικὴ (*Chrysostomides, Venetian Commercial Privileges*, σελ. 277, 280, 334, 338). Βλ., ἐπίσης, Χρυσόστομος Μαλτέζου, Ὁ θεσμὸς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Βενετοῦ βαίλου (1268 - 1453), ἐν Ἀθήναις 1970, σελ. 163 (*si aliquis volet a domino baiulo privilegium obtinere quod venetus sit, probabit per duos testes fide dignos se veneti filius extitisse. . .*). Τὸ 1359, μετὰ τὴ διαμαρτυρία τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, ἡ Βενετία ὑποσχέθηκε στὸ μέλλον νὰ ἀναγνωρίζει Βενετοὺς ὑπηκόους μόνον ἐκείνους ποὺ ἦταν σὲ θέση νὰ ἀσχοληθοῦν με τὴν ἐμπορικὴ ναυτιλία (*qui possent navigare secundum ordines nostros*) καὶ εἶχαν συγχρόνως δικαιώματα Βενετῶν ὑπηκόων στὴν ἴδια τὴ Βενετία (*qui tractarentur pro Venetis in Venetiis*): *Chrysostomides, Venetian Commercial Privileges*, σελ. 281, 338.

1. Jacoby, *Citoyens*, σελ. 182 - 183.

2. Βλ. F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au Moyen Age, Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles)*, Παρίσι, β' ἔκδ. φωτοτυπικὴ με βιβλιογραφικὲς προσθήκες, 1975, σελ. 432, σημ. 4 (περίπτωση τοῦ Ἰωάννου Σταυράκη).

3. Noiret, *Documents inédits*, σελ. 448 - 449 (*Chrysostomides, Venetian Commercial Privileges*, σελ. 289).

πιμότητα. Έτσι, ενώ πολιτογραφούνται *Veneti albi* στην Κύπρο, όσο το νησί είναι φραγκοκρατούμενο, οι πολιτογραφήσεις σταματούν, μόλις εγκαθιδρύεται εκεί η βενετική κυριαρχία¹.

Subditi fideles

Οι αυτόχθονες πληθυσμοί των προσαχρημένων στη Βενετία ελληνικών εδαφών αποτελούσαν ιδιαίτερη κατηγορία υπηκόων, τους *fideles subditos*, τους οποίους ή Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου φρόντιζε να προστατεύει, κυρίως, όταν υπήρχαν θέματα αντιδικίας με ξένες δυνάμεις. Στο γνωστό έγγραφο του 1278, όπου έχουν καταχωριστεί οι ζημιές που προκάλυψαν, παραβιάζοντας τους όρους της συνθήκης, οι Βυζαντινοί στους Βενετούς, μνημονεύονται ανάμεσα στους υπηκόους της Βενετίας, οι οποίοι έπρεπε να αποζημιωθούν, και Έλληνες έμποροι από την Κορώνη και Μεθώνη, όπως ο Γεώργιος Στραβοπόδης, ο Θεόδωρος Σιλλικιώτης (*Sillicioti*), ο Θεόδωρος Λάλαντος (*Lalando*), ο Θεόδωρος Παλαιολόγος κ.κ.² Σύμφωνα, πάλι, με δουκικό έγγραφο του 1404, ο δόγης Michael Steno δίνει εντολή στον δούκα της Κρήτης να μεριμνήσει, ώστε να αποζημιωθεί ο Θωμάς Χανδρόπουλος (*Ghandropoulo*), *fidelis noster* από τον Χάνδακα, για τις ζημιές που του προξένησαν οι άζάπηδες της Χίου, Ρόδου, Αΐνου και Μυτιλήνης³. Για τους Βυζαντινούς, οι Έλληνες των βενετοκρατούμενων περιοχών, από τη στιγμή που ανήκαν στη βενετική δικαιοδοσία αντιμετωπιζόνταν ως Βενετοί. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο έγγραφο λ.χ. του 1319, όπου αυτή τη φορά αναγράφονται, αντίστροφα, οι ζημιές που προκάλυψαν οι Βενετοί στους ανθρώπους του βυζαντινού αυτοκράτορα, οι Έλληνες, οι οποίοι εμφανίζονται να έχουν ζημιώσει *more piratico* τους Βυζαντινούς υπηκόους, δεν διακρίνονται από τους υπόλοιπους Βενετούς παρά μόνο από το όνομα και τον τόπο καταγωγής τους: Δημήτριος Καλαμαθιώκος (*Calamathiocho*) από τη Μεθώνη, Νικόλαος Άγιαποστολίτης από τη Μεθώνη, Νικόλαος Mirstito από την Κορώνη, Γιαννάκης (*Canachis*) και Μανόλης (*Manoys*) από την Κρήτη κ.κ.⁴.

tanquam subditos et cives

Είναι γνωστό ότι η Βενετία παραχωρούσε συχνά σε άφοσιωμένα στο καθεστώς της άτομα διάφορα προνόμια σε αντάλλαγμα των υπηρεσιών που της

1. Jacoby, *Citoyens*, σελ. 186 - 187.

2. Tafel-Thomas, *Urkunden*, σελ. 237.

3. F. Thiriet, *Duca di Candia, Ducali e Lettere riceute*, Βενετία (Fonti per la storia di Venezia), 1978, σελ. 140, άρ. 132.

4. Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, τόμ. Α', σελ. 124 - 127· πρβλ. Predelli, *I libri Commemoriali*, τόμ. Α', σελ. 207, άρ. 179.

προσέφεραν¹. 'Ορισμένα από αυτά (φορολογικές, κυρίως, ἀπαλλαγές) ἦταν προνόμια πού εἶχαν μόνον οἱ Βενετοὶ ὑπῆκοοι. 'Επομένως, ὅσοι τὰ ἐξασφάλιζαν ἦταν στήν πράξη τοποθετημένοι σέ ἴση θέση μέ τούς τελευταίους, χωρίς ὅμως νά ἔχουν ἐπίσημα τήν ιδιότητα τοῦ Βενετοῦ ὑπῆκοου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ γνωστοῦ κατασκόπου, 'Εβραίου τῆς Κρήτης, Δαβίδ Μαυρογονάτου, ὁ ὁποῖος κατέδωσε στίς βενετικές ἀρχές τὸ συνωμοτικό ἐναντίον τῆς Βενετίας κίνημα τῶν Κρητικῶν τοῦ ἔτους 1461². 'Αναγνωρίζοντας τίς ἐκδουλεύσεις του, τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα τοῦ παραχώρησε τὸ 1466 πρόνομια (ἐλευθερία μετακινήσεων, δικαίωμα ἐκλογῆς τόπου διαμονῆς, δικαίωμα νά μὴ φέρει τὸ διακριτικό κίτρινο σῆμα τῶν 'Εβραίων κ.ἄ.), δίνοντας ἐντολή στους Βενετοὺς ἀξιωματούχους νά μεταχειρίζονται τόσο τὸν ἴδιο ὅσο καὶ τούς ἀπογόνους του *tanquam subditos et cives civitatis nostrae Candidae*. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ Βενετία περιέλαβε τὸν Μαυρογόνατο καὶ τὴν οἰκογένειά του στήν κατηγορία τῶν προστατευομένων ὑπῆκοῶν τῆς στήν Κρήτη. Σὲ μεταγενέστερο ἔγγραφο τοῦ 1532, πού ἀναφέρεται σὲ ἕνα ἀπὸ τούς ἀπογόνους τοῦ Δαβίδ, τὸν Meir, σημειώνεται ὅτι οἱ ἀρχές πρέπει νά τὸν μεταχειριστοῦν *come li cittadini veneziani*³.

'Ανάλογη φρασεολογία παρατηρεῖται σὲ ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου τοῦ ἔτους 1408: Οἱ καστελλάνοι τῆς Μεθώνης καὶ Κορώνης ὀφείλουν νά διαπραγματευτοῦν μέ τὸν Μέγαν Τζάσιν τῆς Γιάννιτσας (*Magazzassi dominus Janice*) *in civem, amicum et benivolum nostrum dilectum*⁴. Αὐτὴ τὴ φορὰ μέ τὸν ὄρο *civis* ἡ Γαληνοτάτη ἐπιθυμεῖ νά ἐκφράσει τίς φιλικές τῆς διαθέσεις ἀπέναντι σὲ ἰσχυρὸ τοπικὸ παράγοντα τῆς Πελοποννήσου.

p r i v i l e g i u m

'Η Βενετικὴ πολιτεία ἐφοδιάζε τούς ξένους ὑπῆκοους τῆς μέ ἔγγραφο πού πιστοποιοῦσε τὴν ιδιότητά τους. Τὸ προνομιακὸ ἔγγραφο τὸ ἀπέλυε εἴτε ὁ

1. Πολλοὶ Ἕλληνες κατόρθωσαν νά ἀποσποῦν μέ τὸν τρόπο αὐτὸ πρόνομια σὲ ἀναγνώριση τῶν ὑπηρεσιῶν τους στή διάρκεια βενετοτουρκικῶν συγκρούσεων. Βλ. λ.χ. τίς περιπτώσεις τοῦ Κρητικοῦ Ἰωάννου Βλάχου καὶ τοῦ Ναυπλιώτη Ἰωάννου Κανάτζη (*Chanazi*), στους ὁποίους παραχωρήθηκαν, τὸ 1417 καὶ 1427 ἀντίστοιχα, πρόνομια γιὰ τὴ συμμετοχή τους, τὸ 1416, στή ναυμαχία τῆς Καλλιπόλεως (*J o r g a Notes et extraits*, τόμ. Λ', σελ. 259, 463).

2. Βλ. Μ. Ι. Μ α ν ο ὄ σ α κ α. *'Η ἐν Κρήτη συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1453 - 1454) καὶ ἡ νέα συνωμοτικὴ κίνησις τοῦ 1460 - 1462*, Ἀθήνη 1960, σελ. 46 - 49, 75 - 77, 80 - 84, D. J a c o b y, *Un agent juif au service de Venise: David Mavrogonato de Candie*, *Θησαυρίσματα* 9 (1972), σελ. 68 - 76 (= *Recherches sur la Méditerranée orientale*, ὁ.π., ἀρ. XI).

3. J a c o b y, ὁ.π., σελ. 78 - 80.

4. Σ ά θ α, *Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, τόμ. Β', σελ. 217· πρβλ. Thiriet, *Régestes*, τόμ. Β', σελ. 82, ἀρ. 1332. Βλ., ἐπίσης, Ἀ ν ν α ς Ἀ β ρ α μ έ α, *'Ο αΤζάσις*

δόγης, στις περιπτώσεις που οι αποδέκτες ήταν *notabilis conditionis*, είτε οι κατά τόπους βενετικές αρχές¹. Στην Κωνσταντινούπολη, το *privilegium* το παραχωρούσε ο βάιλος και ο ενδιαφερόμενος κατέβαλε για την παραλαβή του το ποσό των δέκα υπερπύρων². Στην Κρήτη, οι ξένοι Βενετοί υπήκοοι ήταν υποχρεωμένοι να παρουσιάζονται κάθε δύο χρόνια στις αρχές και να δηλώνουν πίστη στη Βενετική Δημοκρατία³, πράγμα που σημαίνει ότι τα προνόμιά τους δεν είχαν απεριόριστη ισχύ, αλλά ανανεώνονταν κάθε διετία.

Τα έγγραφα αυτά για τους μικροεμπόρους υπηκόους της Βενετίας αποτελούσαν είδος εμπορικού διαβατηρίου, που τους επέτρεπε να διεκδικούν προνομιακή μεταχείριση από τις αρχές⁴. Το 1316 λ.χ. ο Κώστας Μιχαήλ (*Michel*), έμπορος από την Κρήτη, είχε στείλει ποσότητα πιπεριού στη Βενετία, αλλά οι *Officiales Levantis*, αγνοώντας ότι ήταν Βενετός υπήκοος, έδωσαν εντολή να κατασχεθεί το εμπόρευμα. Για να αποδείξει ότι ήταν πράγματι υπήκοος της Βενετίας, ο Μιχαήλ όφειλε να παρουσιάσει *suum privilegium, vel alias testificationes et iura sua*⁵. Το 1340, πάλι, ο Nicoletto Tibertino, έμπορος από την Εύβοια, με αίτησή του στη Βενετία, ζητά να του ανανεωθεί το προνόμιο της υπηκοότητας, που είχε χορηγηθεί από τον βάιλο της Εύβοιας στον πατέρα του Domenico, γιατί το τελευταίο είχε χαθεί στη Θήβα, στη διάρκεια της λεηλασίας της πόλης από τους Καταλανούς⁶.

των *Μεληγγών*». Νέα ανάγνωσις επιγραφῶν ἐξ Οἰτύλου, *Παρνασσός* 16, ἀρ. 2(1974), σελ. 298.

1. Βλ. λ.χ. τὰ δουκικά ἐγγράφα με τὰ ὁποῖα παραχωρεῖται τὸ προνόμιο τῆς υπηκοότητας στὸν Σίμωνα Ἀτουμάνο καὶ στὸν Δημήτριο Κυδῶνη (Fedalto, *Simone Atumano*, σελ. 122 - 123, Loenertz, *Démétrius Cydonès*, σελ. 125 - 126).

2. *qui in occasione dicti privilegij solvet domino baiulo yperpera sex et turcimano et advocato yperpera duo, cancellarium yperperum unum, pro sigillo caratos sex et similiter plazariorum caratos sex, qui capiunt in summa yperpera decem* (Μαλτέζου, Ὁ θεσμὸς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Βενετοῦ βαΐλου, σελ. 163). Τὸ 1362, οἱ Βυζαντινοὶ κατήγγειλαν στὴ Βενετία ὅτι διάφοροι Βενετοὶ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλης ζήτησαν ἀπὸ τὸν βάιλο νὰ ἐφοδιάσει τοὺς Ἑλληνας υπηρέτες τοὺς με *privilegia*, γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τοὺς φόρους (*cum quibus deffendunt se pro Venetis*): Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, τόμ. Β', σελ. 84, Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges*, σελ. 283.

3. Santsehi, *Régestes*, σελ. 274, ἀρ. 1270.

4. Στὴν Κύπρο, ἄλλωστε, εἰδικὸς βασιλικὸς ἀξιωματοῦχος, ἐπιφορτισμένος μετὰ οἰκονομικά, πιστοποιοῦσε τὶς φορολογικὲς ἀπαλλαγὲς τοῦ νέου υπηκόου καὶ τὶς κοινοποιοῦσε στὸν βάιλο τοῦ ἐμπορίου, πού εἶχε τὴν ἔδρα του στὴ Λευκωσία, ἢ στὸν βάιλο τῆς περιοχῆς, ὅπου κατοικοῦσε ὁ ἐνδιαφερόμενος (Jacoby, *Citoyens*, σελ. 180 - 181).

5. Thiriet, *Assemblées*, τόμ. Α', σελ. 167, ἀρ. 360 (ἐκδ. σελ. 302)· πρβλ. τοῦ Ἰδίου, *La Romanie Vénitienne*, σελ. 280 καὶ σημ. 1.

6. Thiriet, *Régestes*, τόμ. Α', σελ. 43, ἀρ. 106 (πρβλ. τοῦ Ἰδίου, *La Romanie Vénitienne*, σελ. 280).

Σε αντίθεση με τη βυζαντινή πρωτεύουσα, όπου μαρτυρείται ένας αρκετά σημαντικός αριθμός Κωνσταντινουπολιτών Βενετών υπηκόων¹, στις υπόλοιπες περιοχές του ελληνικού χώρου, μοιρασμένου ανάμεσα στους Βυζαντινούς, τους Φράγκους και τους Βενετούς, οι Έλληνες που απέκτησαν τη βενετική υπηκοότητα ήταν τελικά λίγοι. Στην Κύπρο, οι μνηείς Έλλήνων Βενετών υπηκόων που έντοπίστηκαν στις πηγές περιορίζονται σε μερικά ονόματα: ο χωρικός παπα-Θεόδωρος του Μαυριανού (1468), οι αδελφοί Γιάννος και Γιώργης, γιοι του Παναγιώτη από την Κρήτη (1469), ο Σταμάτης από την Κρήτη (1468)². Από την άλλη μεριά στη βυζαντινή Πελοπόννησο, ενώ υπάρχουν παραδείγματα υπηκόων του δεσπότη και μάλιστα ενός πρωτοστράτορα, του Μανόλη Μεγαδούκα, ή ενός μεγαλοστρατοπεδάρχη, του Γεωργίου Εύδαιμονογιάννη, οι οποίοι εξασφάλισαν διευκολύνσεις από τη Βενετία και μετέφεραν, το 1429 και 1437 αντίστοιχα, περιουσιακά στοιχεία στις βενετοκρατούμενες πόλεις της Μεθώνης και Κορώνης³, δεν σώζονται πληροφορίες για Έλληνες του δεσποτάτου που έγιναν υπήκοοι του δόγη. Ο μικρός αριθμός των Έλλήνων Βενετών υπηκόων οφείλεται βέβαια στην πολιτική της Βενετίας, ή οποία δεν είχε κανένα όφελος από τις πολιτογραφήσεις των αυτοχθόνων. Όμως, ανεξάρτητα από την πολιτική αυτή, αν για τους κατοίκους της βυζαντινής πρωτεύουσας, μικροεισοδηματίες, εμπόρους, αλλά και εκπροσώπους της αριστοκρατίας, ή απόκτηση της ξένης, γενικά, υπηκοότητας, βενετικής ή γενοואτικής⁴, εξυπηρετούσε απλώς οικονομικά συμφέροντα, χωρίς να συνδέεται με την ιδεο-

1. Το 1350, ο βυζαντινός πρέσβυς διαμαρτύρεται στον δόγη για τις παράνομες πολιτογραφήσεις, σημειώνοντας ότι ο βάλιος της Κωνσταντινούπολης θα παραχωρούσε, αν μπορούσε, τη βενετική υπηκοότητα σε όλους τους Έλληνες (*vult fieri facere omnes Grecos si poterit Venetos*: Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges*, σελ. 280, 334).

2. Jacoby, *Citoyens*, σελ. 169 - 170, 173 - 174. Είναι ένδεικτικό ότι οι τρεις από αυτούς κατάγονταν από την Κρήτη, δηλ. από βενετοκρατούμενη περιοχή.

3. Σάθα, *Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. Γ', σελ. 350 - 351, Jorga, *Notes et extraits*, σελ. 21 - 22, 256. Thiriet, *Régestes*, τόμ. Β', σελ. 260 - 261, άρ. 2140, τόμ. Γ', σελ. 160, άρ. 2835· πρβλ. Δ. Ζακυθηνού, *Le despotat grec de Morée*, τόμ. Β', Variorum, Λονδίνο 1975, σελ. 98, σημ. 3, 99 - 100.

4. Σύμφωνα με την αναφορά του βαίλου Marco Minotto του έτους 1317, πολλοί Έλληνες προτιμούσαν τη γενοואτική υπηκοότητα, γιατί οι όροι για την απόκτησή της ήταν ελαστικότεροι (Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges*, σελ. 277 - 278). Γνωστό είναι, επίσης, ότι αρκετοί είχαν και τις δύο υπηκοότητες (λ.χ. ο Ιωάννης Λάσκαρις Καλόφερους: D. Jacoby, *Jean Lascaris Calopheros, Chypre et la Morée*, REB 26 (1968), σελ. 189 - 228 (= *Société et démographie*, ό.π., άρ. IX), A. Eszér, *Das abenteuerliche Leben des Johannes Laskaris Kalopheros*, Wiesbaden 1969, καθώς και ο Νικόλαος Νοταράς: J. Barker, *John VII in Genoa: A Problem in Late Byzantine Source Confusion*, Or. Chr. Per. 28 (1962), σελ. 236· πρβλ. Οικονομίδη, *Hommes d'affaires*, σελ. 20 και σημ. 4, σελ. 127 και σημ. 300)

λογική ή θρησκευτική τους τοποθέτηση¹, για τὸν Ἕλληνα τοῦ λατινοκρατούμενου ἑλληνικοῦ χώρου, ἡ ἀνάλογη πράξη σήμαινε τήν, ἔστω καὶ ἐπιφανειακή, ἔνταξή του στὶς τάξεις τῶν κατακτητῶν. Καὶ ἡ ἔνταξη αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ εὔρισκε ἠθικὸ ἔρεισμα στὸ κοινὸ αἶσθημα τῶν ὑπόδουλων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν.

ΧΡΥΣΑ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

1. Ἐντυπωσιακὴ ἢ περίπτωση τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ, ἐκφραστὴ τοῦ ἀντιλατινικοῦ ἰδεολογικοῦ κινήματος τοῦ Βυζαντίου, ποὺ ἦταν ὑπὸ τὴν ἐπίρροον τῆς Γένοβας (βλ. Ο ἱ κ ο ν ο μ ἰ δ η, *Hommes d'affaires*, σελ. 20 - 21, 126 - 128).